

CZY ALTERNACJE MORFONOLOGICZNE SĄ ZBĘDNE?

0. Znaczne w ciągu paru ostatnich lat ożywienie badań nad morfonologią (fonologią - w terminologii standardowej generatywnej fonologii) współczesnego języka polskiego spowodowało, że obok języka rosyjskiego język polski jest dziś najlepiej pod tym kątem opracowanym językiem słowiańskim. Jest to przede wszystkim rezultat zastosowania do analizy polskich faktów językowych metod badawczych wypracowanych w ramach generatywnej fonologii, zwłaszcza jej tzw. wersji "standardowej". Ukazało się kilka obszernych monograficznych opracowań segmentalnej (mor)fonologii współczesnego języka polskiego: Steele (1973) (por. recenzję: Laskowski 1977), Paulsson (1974), Laskowski (1975), Gussmann (1978a, 1978b), a także Rubach (1977). Nie można tu również pominąć ważnych studiów S. M. Tołstojowej, przynoszących świetną strukturalistyczną analizę polskich faktów morfonologicznych: Tołstaja (1976, maszynopis). Dysponujemy więc dziś z jednej strony niezłą znajomością zespołu reguł fonologicznych determinujących istniejący w języku polskim system powierzchniowych alternacji morfonologicznych, zawarty w pracach z kręgu generatywnej fonologii, z drugiej zaś strony strukturalistyczną taksonomię zasobu faktów morfonologii fleksyjnej (w mniejszym stopniu - derywacyjnej) współczesnego języka polskiego w pracach Tołstojowej.

Całkowicie natomiast pominięty został aspekt funkcjonalny morfonologicznych faktów współczesnej polszczyzny (wyjątek stanowi tu Laskowski 1975, gdzie obok generatywnego opisu polskiego materiału morfonologicznego usiłowano zwrócić uwagę na funkcję niektórych przynajmniej alternacji morfonolo-

gicznych; por. np. s. 34-44, 90-95 cytowanej pracy). W wypadku opracowań generatywno-fonologicznych nie uwzględnienie semiotycznego aspektu zjawisk (mor)fonologicznych jest oczywistym rezultatem kształtu metajęzyka opisu zjawisk (mor) fonologicznych.

0.1. Reguły (mor)fonologiczne danego języka, generujące zbiór możliwych w tym języku powierzchniowych reprezentacji morfemów ze zbioru podstawowych (morfonologicznych) reprezentacji morfemów tego języka, wyznaczają zespół relacji allomorfii możliwych między powierzchniowymi reprezentacjami morfemów danego języka. W szczególności podzbiór reguł (mor)fonologicznych mających zastosowanie do danego morfemu wyznacza zbiór powierzchniowych alternantów tego morfemu. Np. pewien zbiór reguł (mor)fonologicznych mających zastosowanie do morfemu /let/ 'lecieć' wyznacza zbiór następujących jego powierzchniowych reprezentacji: *leć-* (np. w *lecieć*), *lec-* (np. w *lecą*), *lot-* (np. w *loty*), *loć-* (w *locie*), *lat-* (np. w *latają*).

Również dystrybucja poszczególnych allomorfów morfemu wyznaczona jest przez reguły (mor)fonologiczne generujące te allomorfy: suma logiczna kontekstów, w jakich działają reguły (mor)fonologiczne generujące dany allomorf, wyznacza zbiór ograniczeń dystrybucyjnych nałożonych na ten allomorf.

0.2. Dane empiryczne, jakimi bezpośrednio dysponuje użytkownik języka, to w pierwszym rzędzie zbiór morfów danego języka wraz z nałożonymi na poszczególne morfy ograniczeniami dystrybucyjnymi. Ustalenie relacji allomorfii istniejących między elementami poszczególnych klas morfów danego języka jest produktem uogólnienia prawidłowości zawartych w empirycznie danym materiale językowym. Reguły gramatyczne (fonologiczne, morfonologiczne, morfologiczne), którym podporządkowane są relacje allomorfii, stanowią uogólnienie drugiego stopnia. Z punktu widzenia percepcji komunikatu językowego istotne jest więc w pierwszym rzędzie rozpoznanie kształtu fonetycznego

poszczególnych morfów składowych wypowiedzenia i - w drugiej instancji - ustalenie sieci relacji allomorfii, w jaką dany morf wchodzi.

Problemem stanowiącym przedmiot poniższych uwag jest rola relacji allomorfii (ściślej: rola alternacji morfonologicznych odpowiedzialnych za istnienie w danym języku allomorfii) z punktu widzenia informacyjnej przejrzystości komunikatu językowego.

1. Z pozoru istnienie w języku allomorfii (a więc alternacji morfonologicznych) stanowi zbędne obciążenie systemu językowego, komplikując relację między elementami płaszczyzny semantycznej i elementami płaszczyzny wyrażania. Allomorfia poważnie bowiem zwiększa asymetrię znaku językowego, wprowadzając na masową skalę relację jedno-wieloznaczną między elementami płaszczyzny semantycznej a reprezentującymi je elementami (strukturami) płaszczyzny wyrażeniowej. Problem nie jest jednak bynajmniej tak prosty. W komunikacie językowym poszczególne morfemy nie występują w izolacji, lecz jako składniki strukturalnie złożonych wypowiedzi wielomorfemowych.

Z punktu widzenia percepcji komunikatu językowego istotna jest nie tylko możliwość zdekodowania (rozpoznania) symbolicznej funkcji poszczególnych morfologicznych składników wypowiedzenia, lecz również informacja o strukturze tego wypowiedzenia. Za Dresslerem (1977) możemy tu mówić o wymogu syntagmatycznej przejrzystości wypowiedzenia. Nierzadko wymóg syntagmatycznej przejrzystości wypowiedzenia pozostaje w konflikcie z wymogiem jednoznaczności elementarnego znaku językowego.

1.1. Alternacje morfonologiczne, z jednej strony obciążające system językowy znaczną asymetrią relacji między semantycznym i wyrażeniowym składnikiem znaku językowego, z drugiej strony stanowią bardzo ważne, być może podstawowe narzędzie zwiększania syntagmatycznej przejrzystości struktur morfolologicznie złożonych. Na ten aspekt alternacji morfonologicznych (relacji allomorfii) zwrócił uwagę m. in. Komárek (1964); ostatnio pro-

blematyka ta stała się przedmiotem analizy w pracach kilku lingwistów nawiązujących do jakobsonowskiej adaptacji semiotyki Peirce'a dla potrzeb lingwistyki - por. Shapiro (1969, 1973), Anttila (1975), Andersen (w druku).

1.2. Peirce'owska semiotyka postuluje istnienie trzech podstawowych klas znaków: symbole, indeksy i znaki ikoniczne. Alternacje morfonologiczne mogą spełniać każdą z trzech wymienionych funkcji semiotycznych, przy czym nierzadko spełniają one wszystkie te trzy funkcje łącznie. W funkcji symbolu alternacje morfonologiczne występują w języku polskim wyjątkowo (symboliczna funkcja alternacji morfonologicznych jest typowa dla języków z tzw. fleksją wewnętrzną, np. dla języków semickich): por. czasowniki *zatkanąć zatkanam - zatykanąć zatykanam*, *przepchać przepcham - przepychać przepycham*, gdzie alternacja \emptyset - *y* w rdzeniu werbalnym jest jedynym wykładnikiem opozycji *temat dokonany - temat niedokonany*¹.

Zagadnienie ikonicznej funkcji alternacji dyskutowane jest przede wszystkim w pracach Shapiro (m. in. obie cytowane wyżej); por. też Andersen (w druku). Problemem tym nie będziemy się zajmować, ograniczając się do podania przykładu alternacji *o - a* w czasownikach typu *wygonić - wyganiać*, gdzie alternacja między postacią rdzenia z nienacechowanym wokalizmem *o* i postacią rdzenia nacechowaną (zdeteminowaną kontekstowo) z wokalizmem *a* jest odbiciem relacji istniejącej na płaszczyźnie funkcjonalnej między funkcjonalnie nienacechowanym czasownikiem motywującym i funkcjonalnie nacechowanym czasownikiem motywowanym².

Bliżej chciałbym zatrzymać się tu nad funkcją indeksową alternacji morfonologicznych (por. o tym problemie: Anttila 1975; Andersen, w druku). W koncepcji Peirce'a indeksem jest sygnał wskazujący na pewne zjawisko na zasadzie współwystępowania z nim (np. łuna jako indeks pożaru). Podobna jest właśnie podstawowa funkcja alternacji morfonologicznych. Na jeden jej aspekt (którym w dalszym ciągu nie będziemy się tu zajmować) zwraca uwagę Anttila (1975), s. 13: "Allomorphs [...]"

represent rationalized variety by adding a considerable indexical overlay to morphemes. In other words, they refer beyond their own boundaries to larger stretches, generally words [...] In this way they indicate their dependence of the whole [...]"

2. Przedmiotem zainteresowania będą tu dwa typy indeksowej funkcji alternacji, które określimy jako funkcję indeksu strukturalnego (funkcję strukturalną) i funkcję indeksu kategoryalnego (funkcję kategoryalną). Zilustrujemy obie te funkcje względnie prostym przykładem alternacji *k - c, g - ż* w języku polskim. Alternacja ta występuje w deklinacji rzeczowników i przymiotników o temacie fleksyjnym zakończonym na spółgłoskę welarną: a) alternanty *c, ż* pojawiają się przed końcówką Dat. -Loc. sg. rzeczowników żeńskich (*męka - męce, droga - drodze*), b) przed końcówką Nom. pl. rzeczowników męsko-osobowych (*Polak - Polacy, biolog - biologzy*) i w kongruentnych z tymi formami rzeczownikowymi formach Nom. pl. przymiotników (*wysoki - wysoce, ubogi - ubodzy*).

2.1. Wystąpienie alternantu tematu z wygłosowym *c, ż* implikuje określone właściwości gramatyczne sąsiedniego morfemu - końcówki fleksyjnej. W zależności od tego, czy jest to temat rzeczownika żeńskiego, czy też rzeczownika męsko-osobowego lub przymiotnika, alternant ten jest odpowiednio indeksem końcówki Dat. -Loc. sg. lub Nom. pl. Indeks morfonologiczny wskazuje w tym wypadku jednoznacznie na konkretny morfem. Częściej jednak alternacja jest indeksem pewnej gramatycznie określonej ponadjednoelementowej klasy morfemów. Tak np. w wypadku alternacji *o - u* w języku polskim alternant zawierający *u* jest indeksem klasy fleksyjnych końcówek zerowych (imiennych i werbalnych) lub pewnej podklasy derywacyjnych sufiksów imiennych o nagłosie powierzchniowo spółgłoskowym (mówiąc inaczej: jest indeksem podklasy sufiksów z nagłosowym morfonologicznym /i/ lub /i/).

Alternacja jest więc w tego typu sytuacjach indeksem pewnych

składników struktury morfemowej r ó ż n y c h od morfemu, w którym ta alternacja zachodzi, jednak współwystępujących z tym morfemem w obrębie większej konstrukcji morfologicznej (najczęściej wyrazu). Tę właśnie funkcję alternacji morfonologicznych - wskazywania elementów struktury morfologicznej będących na zewnątrz morfemu przejawiającego daną alternację - nazwiemy indeksową funkcją strukturalną.

2.2. Ta sama alternacja *k - c, g - z* spełnia jednak równocześnie inną jeszcze funkcję semiotyczną. Zakres występowania tej alternacji jest ograniczony do morfemów imiennych. Tym samym wystąpienie tej alternacji w jakimś morfemie jest indeksem wskazującym na jego przynależność do klasy morfemów imiennych. Przeciwnie rzecz się ma z alternacją *ś - š, ź - ž*, stanowiącą indeks przynależności morfemu do klasy tematów werbalnych³. Tu, w przeciwieństwie do ukazanej wyżej strukturalnej funkcji alternacji, alternacja jest indeksem określonych cech gramatycznych morfemu, w którym ta alternacja występuje. Tę funkcję "autoindeksu" określam jako funkcję indeksu kategoriałnego.

2.3. Należy podkreślić, że indeksowej funkcji nie spełnia każdy z elementów alternacji sam przez się (z wystąpienia w wygłosie tematu fleksyjnego np. spółgłoski *c* nic interesującego nie wynika; por. *prac-a, lec-a, twórca*), lecz w opozycji do pozostałych alternantów, z którymi dany alternant wchodzi w sieć relacji morfonologicznych. Np. w formach *wysoc-y, nodz-e* wygłosowe *c, z* spełnia obie wymienione wyżej funkcje indeksowe jedynie poprzez fakt wchodzenia w alternację z *k, g*. Fonologicznie identyczna *c, z* w wygłosie np. tematów *młóc-a, chodz-a* jest indeksem innych cech morfologicznej struktury tych form i innych cech gramatycznych alternujących morfemów, ponieważ spółgłoski te wchodzi w innego typu alternacje morfonologiczne: *młóci - młóca - omłoty, chodzi - chodz-a - chód*. Wreszcie *c* np. w *twórc-a* jest w ogóle pozbawione funkcji indeksu kategoriałnego, zaś wskaźnikiem przy-

należności leksemu do tzw. odmiany miękkotematowej jest na zupełnie innej zasadzie.

Charakter indeksowych funkcji danej alternacji jest zależny od kategorii gramatycznej morfemu przejawiającego daną alternację. Materialnie tożsama alternacja $\emptyset - e$ spełnia w języku polskim zupełnie inną funkcję w zależności od tego, czy występuje w tematach imiennych, werbalnych, prefiksach, czy też w tzw. końcówkach ruchomych czasownika (por. Laskowski, w druku).

Z drugiej strony warto podkreślić, że alternacje o takiej samej indeksowej funkcji kategorialnej mogą spełniać różne funkcje strukturalne. Tak np. kategorialna funkcja alternacji $x - ś$ jest taka sama, jak alternacji $k - c$, $g - ż$: tak pierwsza, jak i obie pozostałe wskazują na imienny charakter alternującego morfemu. Funkcja strukturalna tych alternacji jest jednak różna: alternant z wygłosowym $ś$ jest indeksem końcówki Nom. pl. rzeczowników męsko-osobowych i Nom. pl. rodzaju męsko-osobowego przymiotników (nigdy Dat. -Loc. sg.) oraz sekundarnego użycia tematu rzeczownikowego w funkcji derywowanego tematu przymiotnikowego (*mnich - mnisia odzież*).

3. Sposób spełniania przez alternację funkcji indeksu strukturalnego może być różny, w zależności od tego jakie cechy struktury wyrazu są przez nią wskazywane.

3.1. Stosunkowo najmniej interesująca jest funkcja alternacji jako indeksu morfonologicznych cech sąsiednich morfemów. Taką sytuację mamy w podanym wyżej (z pominięciem pewnych szczegółów) przykładzie alternacji $o - u$ w języku polskim. Najczęściej jednak z daną informacją o morfonologicznych cechach morfemów wiąże się wskazywanie równocześnie na pewne ich cechy kategorialne, gramatyczne, implikowane przez morfonologiczne właściwości. Tak więc w przytoczonej alternacji $o - u$ wskazywanie przez nią zerowej końcówki fleksyjnej oznacza w wypadku tematów czasownikowych wskazywanie na końcówkę imperativu lub 3. os. masc. praet. (*stój, nióst*), w wypadku zaś tematów imien-

nych - w zależności od rodzaju gramatycznego i przynależności tematu do klasy rzeczowników lub przymiotników - wskazywanie na końcówkę Nom. sg. lub Gen. pl.

Nie zawsze jednak funkcja alternacji jako indeksu pewnych cech kategoriaalnych sąsiadujących morfemów przejawia się niejako za pośrednictwem morfonologicznych właściwości tych morfemów. Alternacje \emptyset - *i/y*, *o* - *a* w tematach werbalnych są bezpośrednio indeksem imperfektywizującego sufiksu *-aj-* (*zamknąć* - *zamykać*, *pozwolić* - *pozwałać*). Alternacja \emptyset - *e* w rdzeniu werbalnym jest indeksem opozycji temat podstawowy - sekundarny temat fleksyjny (*brać* - *bierze*), lub temat podstawowy - temat derywowany (*brać* - *wybierać*), a więc strukturalnym indeksem tematycznego sufiksu praesentis lub sufiksu imperfektywizującego.

3.2. Alternacja może być indeksem wskazującym miejsce przebiegu granicy międzymorfemowej, a także charakter tej granicy. Tak np. alternacja \emptyset - *e* w prefiksach w typie *odbierze* - *odebrać*, *podcinać* - *podetnie*, pomaga w rozczłonkowaniu wyrazu na morfemy składowe: wystąpienie alternantu prefiksu z samogłoską *e* jest indeksem wskazującym, iż prawa granica rdzenia przebiega bezpośrednio przed następną samogłoską wyrazu: *roze-br-ać*, *pode-tń-*. Tym samym służy ona odróżnieniu czasowników z rdzeniem asyلابiczny od czasowników z rdzeniem sylabicznym i grupą spółgłoskową w nagłosie rdzenia: *roz-grom-ić*, *od-prawi-ić*, *roz-sta-się* (zob. Laskowski 1975, w druku).

3.3. Wreszcie alternacja w funkcji indeksu strukturalnego może być wskaźnikiem historii derywacyjnej wyrazu. Np. sufiks *-ek* nie wywołuje na ogół w języku polskim alternacji *o* - *u* (por. *anioł* - *aniołek*, *rowy* - *rowek*, *katalog* - *katalożek*; *wyskrobać* - *wyskrobek*). Jednakże w derywatach od wyrażen przyimkowych sufiks *-ek* powoduje alternację *o* - *u*, por. *czoło* - *przyczótek*, *głowa* - *podgłówek*, *noga* - *podnózek*, *nowy* - *przednówek* (o wyjątkach zob. niżej). Obecność alternacji w morfemie przedsu-fiksycznym jest tu więc indeksem wskazującym, że podstawę mo-

tywującą stanowi struktura syntaktycznie złożona: przyimek + rzeczownik (ew. przymiotnik), w odróżnieniu z jednej strony od wyrazów motywowanych przez rzeczownik (*powrozek*), z drugiej zaś - przez czasownik prefiksalny (*wyrodek*, *wyskrodek*, *ubiorek*).

4. Alternacja jako indeks strukturalny historii derywacyjnej leksemu jest zawsze równocześnie indeksem kategorialnym pewnych gramatycznych cech alternującego morfemu:

4.1. Przyjrzyjmy się pod tym kątem wspomnianej alternacji *o - u*. Jak zauważył Gussmann (1978a), występowanie lub brak alternacji przed sufiksem *-ek*, *-ka*, *-ko* jest uzależnione od rodzaju gramatycznego leksemu zawierającego ten sufiks: u rzeczowników żeńskich i nijakich alternacja występuje (choć nie obligatoryjnie), np. *ozdoba - ozdóbka*, *broda - bródka*, *rola - rólka*, *szkoła - szkółka*, *czworo - czwórka*, *koza - kózka*; *pole - pólko*, *koło - kółko*, *słowo - słówko*, *łóże - łóżko*. U rzeczowników męskich (poza omówionym wyżej typem *podbródek*, o czym Gussmann nie wspomina) alternacji tej brak. Ponieważ większość derywatów z tymi sufiksami to derywaty odrzeczownikowe, przede wszystkim deminutiva, występowanie względnie brak w danym morfemie alternacji *o - u* spełnia funkcję indeksu kategorialnego wskazującego na rodzaj gramatyczny podstawy słowotwórczej: alternacja *o - u* w temacie rzeczownikowym jest indeksem kategorialnym rodzaju żeńskiego lub nijakiego podstawy. Zauważmy, że tę właśnie funkcję indeksu kategorialnego spełnia obecność alternacji także w rzeczownikach męskich typu *przyczótek*, *podnózek* - ich podstawa słowotwórcza zawiera rzeczownik żeński lub nijaki (por. *czoło*, *noga*). Charakterystyczne, że w derywatach o analogicznej strukturze, opartych jednak o wyrażenie przyimkowe z rzeczownikiem męskim, alternacji brak: *grób grobu - nagrobek*, *mróz mrozu - przymrozek*.

Warto podkreślić, iż rzeczowniki typu *podgłówek*, *przyczótek*, stanowiące pozorne odstępstwo od zasady nie wywoływania alternacji *o - u* przez sufiks *-ek*, tłumaczą się jako rezultat wyboru

między dwoma (w danym wypadku konfliktowymi) funkcjami indeksowymi tej alternacji: funkcją indeksu strukturalnego rodzaju gramatycznego derywatu i funkcją indeksu kategorialnego rodzaju gramatycznego morfemu przejawiającego tę alternację. Funkcja kategorialna okazuje się tu dominująca, pierwszoplanowa.

4.2. Prostsza jest sytuacja w wypadku alternacji *o-u* w pozycji przed sufiksem *-stwo*, gdzie spełnia ona funkcję indeksu kategorialnego wskazującego syntaktyczną charakterystykę morfemu (podstawy słowotwórczej). Brak alternacji jest indeksem morfemu podstawowego rzeczownikowego (*snob - snobstwo warchoł - warchołstwo*), jej występowanie - indeksem podstawy werbalnej (*cudzołożyć - cudzołóstwo, przetworzyć - przetwórstwo, dowodzić - dowództwo*), lub (rzadziej) - podstawy przymiotnikowej (*ubogi - ubóstwo*).

4.3. Ta sama materialnie alternacja *o-u* w tematach czasownikowych, wywołana przede wszystkim przez morfem imperatiwu, jest indeksem kategorialnym struktury morfologicznej tematu i zarazem implikowanego przez tę strukturę typu koniugacyjnego czasownika. Jak wykazała Tołstojowa (maszynopis) w imperatiwie alternacja *o-u* zachodzi obligatoryjnie w czasownikach typu *pomogę - pomóż* (temat podstawowy równy zakończonemu na spółgłoskę rdzeniowi), możliwa jest w typie *pozwolić - pozwól, robić - rób* (czasowniki z tematycznym sufiksem *-i-*), jest natomiast wykluczona u czasowników o temacie na *-a-* typu *skrobać - skrob*.

5. Przytoczone tu w formie przykładów fakty polskie wydają się niedwuznacznie wskazywać odpowiedź na pytanie postawione w tytule: "czy alternacje morfonologiczne są zbędne?". Wbrew swemu pozornie redundantnemu charakterowi alternacje morfonologiczne stanowią ważny środek językowy zwiększania syntagmatycznej przejrzystości wyrażeń, ułatwiając ich percepcję dzięki wskazywanym przez siebie cechom strukturalnym i kategorialnym wyrażeń zawierających morfemu przejawiającego daną alternację

Równocześnie zanalizowany tu materiał językowy (który z łatwością można poszerzyć zarówno operując materiałem polskim - por. Laskowski, w druku - jak i danymi innych języków) ukazuje całą złożoność zjawiska alternacji morfonologicznych, słusznie przez H. Andersena (w druku) uważanych za jedno z najbardziej semiotycznie skomplikowanych zjawisk językowych. Komplikacje wynikają tu nie tylko z łączenia przez tę samą alternację różnych typów funkcji semiotycznych, w tym różnych typów funkcji indeksowej, lecz również z inherentnie relacyjnego charakteru alternacji jako wskaźników tych funkcji.

Sam zresztą relacyjny charakter alternacji jako eksponentu określonych funkcji indeksowych ma dwojaki aspekt. Z jednej strony idzie o to, że każdy z członów pewnej alternacji morfonologicznej może spełniać właściwą sobie funkcję indeksową jedynie poprzez fakt wchodzenia w relację morfonologiczną z wszystkimi swoimi alternantami (por. wyżej, 2.3), z drugiej zaś strony o to, że indeksową funkcję może spełniać sam fakt występowania alternacji w pewnej klasie morfemów wobec jej braku w innej gramatycznie definiowalnej klasie morfemów (por. np. wyżej, 2.2). Wreszcie charakter indeksowej funkcji alternacji tożsamej ze względu na fonologiczną postać swoich członów zmienia się tak w zależności od kategorialnych (gramatycznych) cech morfemów, w obrębie których dana alternacja zachodzi, jak i w zależności od morfonologicznej struktury wyrażenia, którego członem jest alternujący morfem.

Powyższe rozważania pragnąłbym zakończyć refleksją natury ogólniejszej. Nie ulega wątpliwości, że zaprezentowany tu typ spojrzenia na język znajduje oparcie w empirycznie danym materiale językowym. Mówiąc inaczej - zjawisko alternacji morfonologicznych może być opisane pod przyjętym tu kątem widzenia bez popadania w sprzeczność z bezpośrednio obserwowalnymi faktami językowymi. Powstaje jednak pytanie, czy ten typ opisu jest akceptowalny jako próba zdania sprawy z mechanizmu funkcjonowania języka. Jako próba cząstkowej odpowiedzi na kluczowe dla lingwisty pytanie o to, jak poszczególne składniki płaszczyzny wyrażania spełniają funkcję nośników informacji przeka-

zywanych w danym komunikacie językowym, opis tego typu jest niewątpliwie atrakcyjny. Odpychać może jednak nazbyt intuicyjny charakter tego typu interpretacji materiału językowego, trudność falsyfikacji hipotez o języku stawianych w tego typu opisie. Kluczowe w związku z tym problemem pytanie, czy opisane wyżej intuicje lingwisty stanowią również opis intuicji wchodzących w skład gramatyki "naiwnego" użytkownika języka, pozostało tu bez próby odpowiedzi. Problem ten wymaga badań o charakterze psycholingwistycznym, których jednak nie próbowałem podejmować.

Nie trzeba dodawać, że pokazany tu typ analizy zjawisk morfologicznych nie mieści się w ramach standardowej generatywnej fonologii, jest jej z gruntu obcy. Rodzą się wszakże uzasadnione wątpliwości, czy można to generatywnej fonologii poczytać za zasługę⁴.

PRZYPISY

- 1 Wbrew H. Andersenowi (w druku) nie spełnia symbolicznej funkcji alternacja spółgłoskowa w typie *krowa - krowi* (adi.), gdzie wykładnikiem stosunku motywacji słowotwórczej jest paradygmat fleksyjny motywowanego przymiotnika; por. Laskowski - Wróbel 1964.
- 2 W dyskusji nad prezentowanym tu tekstem prof. Ľ. Ďurovič zwrócił uwagę na niebezpieczeństwo wynikające z mieszania dwu różnych zjawisk: nacechowania funkcjonalnego jednego z członów opozycji (ros. markirovanost') i formalnego nacechowania (ros. priznakovost'). Trzeba się oczywiście zgodzić się z tym, że nie zawsze istnieje tu paralelizm między nacechowaniem funkcjonalnym i formalnym; nierzadkie są bowiem wypadki, gdy człon nacechowany funkcjonalnie jest równocześnie nienacechowanym formalnie członem opozycji. Oczywiście w tego typu sytuacjach nie może być mowy o ikonicznej funkcji struktury formalnej danej jednostki językowej.
- 3 Nie chodzi tu o przynależność do klasy morfemów werbalnych, lecz właśnie tematów. Alternacji tej podlegają bowiem także morfemy imienne, o ile występują w sekundarnej (derywowanej) funkcji tematu werbalnego, np. *zamrozić - zamrozę*.
- 4 W dyskusji nad zaprezentowanym tu tekstem słusznie zwracano uwagę (Ľ. Ďurovič, R. Grzegorzyczkowa, H. Wróbel), iż nie można absolutyzować funkcji alternacji morfologicznych jako środka zwiększania strukturalnej przejrzystości wyrażeń. Przykłady alternacji prowadzących do daleko idącego zatarcia przejrzystości syntagmatycznej wyrazu nie są bynajmniej wyjątkowe; por. np. derywaty typu *Praga - praski, Prusy - pruski, Włochy - włoski, Gdańsk - gdański, Nysa - nyski, Chociebuż -*

choćebuski itp. Prymat funkcji symbolicznej morfemu nad związanymi z nim funkcjami indeksowymi sprawia, iż funkcja indeksowa alternacji morfonologicznych jest zawsze sekundarna w stosunku do symbolicznej funkcji morfemu, nadbudowana nad nią, nie obligatoryjna. Jednakże realność zasady maksymalizacji syntagmatycznej przejrzystości wyrażenia znajduje potwierdzenie nie tylko na gruncie morfonologii. Innym środkiem zwiększania syntagmatycznej przejrzystości (minimalizacji strat informacyjnych) jest np. mechanizm operowania intermorfami jako elementami strukturalnymi zapobiegającymi procesom morfonologicznym prowadzącym do zatarcia strukturalnej przejrzystości derywatu; por. *Kongo* - *kong*u*jski*, *brat* - *brat*e*rski*, *ojciec* - *ojc*o*wski* itp.

BIBLIOGRAFIA

- Andersen, H. (w druku), *Morphological change: towards a typology*.
- Anttila, R., (1975), "The indexical element in morphology", *Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft*. Vortr. 12, Innsbruck.
- Dressler, W. U., (1977), *Grundfragen der Morphologie*. Wien Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Gussmann, E., (1978a), *Explorations in Abstract Phonology*. Lublin: Instytut Filologii Angielskiej UMCS (powielony tekst rozprawy habilitacyjnej).
- Gussmann, E., (1978b), *Contrastive Polish-English Consonantal Phonology*. Warszawa: PWN.
- Komárek, M., (1964), "Sur l'appréciation fonctionnelle des alternances morphologiques". *Travaux Linguistiques de Prague* 1, s. 145-161.
- Laskowski, R., (1975), *Studia nad morfonologią współczesnego języka polskiego*. Wrocław: Ossolineum.
- Laskowski, R., (1977), rec.: Steele (1973), *Polonica* 3, s. 283-293.
- Laskowski, R., (w druku), "Semiotyczne funkcje alternacji morfonologicznych". *Polonica* 5.
- Laskowski, R. - Wróbel, H., (1964), "Użycie paradygmatu w funkcji formantu słowotwórczego". *Język Polski* 44, s. 214-220.
- Paulsson, O., (1974), *Aspect of Polish Verb Morphology and Phonology*. Göteborg.
- Rubach, J., (1977), *Consonantal Changes in English and Polish. A Generative Account*. Wrocław: Ossolineum.
- Shapiro, M., (1969), *Aspects of Russian Morphology. A Semiotic Investigation*. Cambridge, Mass.: Slavica Publishers.
- Shapiro, M., (1973), "Morphophonemics as Semiotic". *Acta Lingu. Hafn.* 15, s. 29-49.

Steele, R. D., (1973), *The Segmental Phonology of Contemporary Standard Polish*. Cambridge, Mass.: Harvard University (powielony tekst rozprawy doktorskiej).

Tołstaja, S. M., (1976), "Morfonologičeskie tipy substantivnych paradigm v pol'skom jazyke". *Slavjanskoe i balkanskoe jazykoznanie. Problemy morfologii sovremennyh slavjanskich i balkanskich jazykov*. Red. S. B. Bernštejn [i in.]. Moskva: Izd. "Nauka", s. 85-113.

Tołstaja, S. M., (maszynopis), *Morfologia pol'skogo glagola*.